

**MEZOPOTAMYA ve ANADOLU'NUN
KAVŞAĞINDA BİR KENT: SİVEREK**
TARİH - TOPLUM - KÜLTÜR

Editörler

İbrahim ÖZCOŞAR

Ekrem AKMAN

Ahmet KIRKAN

Abdusselam ERTEKİN

**MEZOPOTAMYA ve ANADOLU'NUN
KAVŞAĞINDA BİR KENT: SİVEREK**
TARİH - TOPLUM - KÜLTÜR

Editörler

İbrahim ÖZCOŞAR

Ekrem AKMAN

Ahmet KIRKAN

Abdusselam ERTEKİN

Çizgi Kitabevi Yayınları: 1417
Tarih

©Çizgi Kitabevi
Ekim 2022

ISBN: 978-605-196-864-3
Yayıncı Sertifika No:52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -

Editörler

ÖZCOŞAR, İbrahim | AKMAN, Ekrem |
KIRKAN, Ahmet | ERTEKİN, Abdussemelam
MEZOPOTAMYA ve ANADOLU'NUN KAVŞAĞINDA BİR KENT: SİVEREK
TARİH - TOPLUM - KÜLTÜR

Makalelerin sorumluluğu yazarlara aittir.

Siverek Belediyesi'nin katkılarıyla basılmıştır.
Kapak Fotoğrafları Hüseyin Demirbağa Aittir.

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

Baskı: Sebat Ofset
Sertifika No: 46039

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahihiata Mah. | Alemdar Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1 | Çatalçeşme Sk. No:42/2
Meram/**Konya** | Çağaloğlu/**İstanbul**
(0332) 353 62 65 - 66 | (0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com
📞 / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	9
KUZEY SURİYE HÂKİMİYETİ İÇİN YAŞANAN HURRİ-HİTİT MÜCADELESİ KAPSAMINDA İŞMİRİKA ANTLAŞMASI... 11 Abdulgani KAÇAR	
XI. ASIRDA SİVEREK.....	27
Arafat YAZ	
TARİHSEL SÜREÇ ve MOĞOLLAR DEVRİNDE SİVEREK ŞEHİRİ (SİYASİ-SOSYAL YAPI).....	53
Mertkan MERT	
HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE SİVEREK KAZASI.....	81
Yasin TAŞ	
SEFERNÂME-İ HACI ALİ HAN ADLI SEYÂHATNÂMEYE GÖRE SİVEREK ve ÇEVRESİ	103
Fatih BOSTANCI	
XVI. YÜZYILIN BAŞLARINDA SİVEREK SANCAĞI'NDAKİ KİŞİ ADLARI	119
Mehmet Salih ERPOLAT	
18. YÜZYIL ORTALARINDA SİVEREK SANCAĞI'NDA MİLLİ-FETTAHZADE ÇEKİŞMESİ ve BU MÜCADELENİN OSMANLI KAYNAKLARINA YANSIMASI	189
Ercan GÜMÜŞ	
URFA ve HAVALİSİNDE MAHALLİ GÜÇLERİN ÇATIŞMALARI ve TELİF-İ BEYN MESELELERİ	199
Mehmet Rezan EKİNCİ	
MİLLİ AŞİRETİ LİDERİ İBRAHİM PAŞAZADE MAHMUT BEY'İN YAŞAMI ve FAALİYETLERİ	209
Mekki ULUDAĞ	
BUCAKLI EFENDİZÂDELER-GEVOZLU SEFERAĞAZÂDELER BAĞLAMINDA KÂHTA ile SİVEREK ARASINDAKİ TOPLUMSAL İLİŞKİLER	229
Mehmet Sabri DENİZ	

SÖZEL HAFIZADAKİ FARKLI MİTSEL ÖĞELERİN BİÇİMSEL ve İÇERİMSEL GÖRÜNÜMLERİ: SİVEREK KARAKEÇİLİLERİ	239
Fırat ŞİRİN Nazmi AVCI	
261 .. ماہ پرعلا جیلخا برع لوینظسا لی ایلموب: ن م قاحر هجتلوا لالاها عم ”: هبلتک فی رکول ا ی کیرملا قلاحر فی لکیرفیس تی نیدم غسان ولید الجوادی 1681“	
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SİVEREK Lİ YAHUDİLER	269
Süleyman ŞANLI	
19.YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE SİVEREK’TE AİLE DEMOGRAFİSİ ve MAHKEMEDE KADIN SESLERİ.....	281
Ekrem AKMAN	
SİVEREK TEREKELERİNE GÖRE MÜSLİM ve GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU	305
Abdusselam ERTEKİN	
DİYARBEKİR/AMİD MAHKEMESİNE YANSIYAN SİVEREK DOĞUMLU TEREKE SAHİPLERİ ve TEREKELERİNİN İNCELENMESİ.....	329
Ahmet GÜLENÇ	
KIZILAY (OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ) ARŞİVİNDE SİVEREK ve SİVEREK LİLERE DAİR BAZI BELGELER..	339
İbrahim Halil TANIK	
19. YÜZYILIN SONLARINDA SİVEREK’TE KOLERA SALGINI ve ALINAN TEDBİRLER.....	351
Sabri MENGİRKAON	
MUTASARRIFLIK TEŞKİLATINDAN VİLAYET İDARESİNE SİVEREK (1908-1926)	391
Ali Fuat ÖRENÇ	
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE İŞGALLERE KARŞI SİVEREK KAMUOYU.....	423
Oktay BOZAN	
SİVEREK’TE 1923-1930 YILLARI ARASINDA YAŞANAN ASAYİŞ OLAYLARI.....	455
Uğur YILMAZ Filiz ERKUTLU	
İKİNCİ MEŞRUTİYETİN SİVEREK MİLLETVEKİLİ MEHMET NUREDDİN BEY	471
Hüseyin TEKEL	
II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE SİVEREK’İN SOSYO-EKONOMİK DURUMU (1939-1945)	485
Hasan ÖZTÜRK	

SİVEREK'TE YEREL BASIN FAALİYETLERİ.....	509
Suna ALTAN	
SİVEREK MÜLKİ İDADİ MEKTEBİ.....	533
Hatip YILDIZ	
MERKEZ TAŞRA DENKLEMİNDE OSMANLI EĞİTSEL OTORİTESİNİN SÜRDÜRÜLME ÇABASI: SİVEREK RÜŞTİYE MEKTEBİ.....	553
Fasih DİNÇ	
AMERİKAN BOARD MİSYONERLERİNİN SİVEREK'TEKİ FAALİYETLERİ.....	567
Gülşen AKKOYUN ÖZLÜ	
SİVEREK ORTAÖĞRETİM OKULLARINDA YAŞANAN DİSİPLİN PROBLEMLERİNİN ÖĞRETMEN ve ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNE GÖRE İNCELENMESİ.....	583
Mustafa KARADAĞLI	
SİVEREK'TEKİ KÜLTÜR VARLIKLARININ DURUMU.....	609
Razan AYKAÇ	
SİVEREK HÜKÜMET KONAĞI	633
Abdullah CENGİZ	
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SİVEREK'TE MODERN BELEDİYECİLİK FAALİYETLERİ	649
Serhat Aras TUNA	
SİVEREK KÖPRÜLERİNİN TARİHİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ	669
Evindar YEŞİLBAŞ	
SİVEREK'TE TARİHİ YAPILARDA YER ALAN KİTÂBELERİN TETKİKİ	689
Sinan DOĞAN	
SİVEREK ŞEYTAN KÜÇESİ KAPALI ÇARŞISINDA GELENEKSEL KIYAFET DİKEN TERZİLER.....	717
Hanım Handan AĞIRMATLI	
SİVEREK'Lİ MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN DİNİ ve SAĞLIK SORUNLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	737
Nilgün ULUTAŞDEMİR Mehmet EMİN KALGI	

19.YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE SİVEREK'TE AİLE DEMOGRAFİSİ ve MAHKEMEDE KADIN SESLERİ

Ekrem AKMAN*

Giriş

Siverek kazası Osmanlı'da merkeze epey uzak, ekonomik ve nüfus açısından kendi halinde küçük bir kasabadır.¹ Ancak bünyesinde idari, adli ve beledi tüm devlet kurumlarını klasik dönemden beri barındırması açısından tipik bir Osmanlı şehridir. Mahkemesi şehir halkına açık olduğu gibi, gayrimüslimler ve köylülerin de çoklukla uğradığı faal bir yargı merkezidir. Bu çalışma ile öncelikle 444 sayılı tereke defterindeki 250 adet tereke verileri ışığında dönemin Siverek kazasında aile demografisi ortaya çıkarılacaktır. İkinci bölümde şer'iyeye sicillerine dayanarak Siverek'te anılan dönemde aile içi davalar, kadının toplumda ve ailedeki statüsü, mal varlığı, mahkemeyi kullanma pratiği, boşanma davalarında kadının rolü ortaya konacaktır. Adı geçen defterde 250 adet terekenin verileri kısmen kullanıldı. Tereke defterindeki 250 adet miras kaydında şehirde oturan Müslüman şahıslara ait tereke sayısı 135, köyde oturan tereke sahibi 43, gayrimüslimlere ait terekeler 37, kadınların (dul veya evli) bıraktığı tereke sayısı da 25 adettir. Okunamayan ya da başka bir miras taksimine tamamlayıcı nitelikte hükümler içeren 10 kayıt değerlendirmeye alınmadı. Bu çalışmada sadece kadın, çocuk sayısı, tereke miktarları gibi aileyi ilgilendiren veriler değerlendirildi. Makalede, Siverek kasabası ve köylerinde demografik yapısı ortaya çıkarılan ailede karı-koca arası ilişkiler, kadının ailede ve toplumdaki rolü mahkemelere yansıyan zabıtlarla ortaya çıkarılmaya çalışıldı.

Osmanlı mahkeme kayıtları kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmadan önce batılı seyyah ve araştırmacıların da etkisiyle Osmanlı kadınlarının sosyal konumu ve toplumsal varlıkları gizemli bir anlatımla tamamen edilgen, toplumdan soyutlanmış her şeyiyle erkeğe bağımlı yarı köle olarak tavsif edilmişlerdir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ekremakman@yahoo.com
¹ 1845 ve 1871 yıllarında Siverek nüfus verileri için bkz. Ekrem Akman, *Siverek Şehir, mekân ve İnsan*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2021, s.189.

Osmanlı'da kadının sosyal varlığı ile ilgili soruların cevapları son yıllarda özellikle şer'iyye sicilleri ve tereke defterlerinin incelenmesiyle kısmen daha net görülmeye başlandı. Şer'iyye sicilleri ve kapsamlı bir tereke defteri verilerine dayanarak 19.yüzyılın son çeyreğinde bir Osmanlı kasabası olan Siverek'te aile yapısı, hane nüfusu, çok kadınla evlilik, çocuk sayıları, ailenin refah ve gelir düzeyleri ortaya çıkarılarak konunun daha tartışılabilir hale gelmesi hedeflenmektedir. Tereke kayıtlarında ölen kişinin köy veya mahallesi, baba, dede ve mesleği, varsa başka lakap ve şöhreti belirtilir. Daha sonra bu kişinin geride bıraktığı nikâhlı zevceleri, kız ve erkek çocukları, varsa mirasçı olarak anne-babası ya da diğer mirasçılarının adları kayda geçirilirdi. Daha sonra ölen kişinin geride bıraktığı değerli tüm mal ve eşyasının cins, miktar ve fiyatları listelenir, borçları, varsa vasiyeti, cenaze giderleri ve diğer masraflar düşüldükten sonra geriye kalan net miktar şer'i mirasçılar arasında bölüştürülürdü. Miras taksiminde erkeklere kızların iki payı taksim edilirdi.²

Tereke defterlerinin ve şer'iyye sicillerinin toplum hayatı, ekonomi, mal ve fiyatlar, miras, aile ve kadın hakkındaki önemine dair ilk öncü çalışmalardan sonra pek çok Osmanlı şehir ve kasabasına dair yerel çalışmalar ortaya çıkmıştır. Halil İnalçık³ ve Ömer Lütfi Barkan'ın⁴ öncü çalışmalarından sonra pek çok yerli ve yabancı araştırmacı bu konuda araştırmalar yaptılar. Barkan'ın Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659) adlı çalışması bu alanda yapılan en kapsamlı öncü çalışma olarak duruyor.⁵ İnalçık ve Barkan'ı takip ederek birer şehir ve kasabayı merkeze alan pek çok araştırma yapıldı. Ömer Demirel ve arkadaşları tereke defterlerine dayanarak, Osmanlılarda ailenin demografik yapısını değişik şehirlerden örnekleme metoduyla yapılan farklı bir çalışma ortaya koydular.⁶ Demirel'in çalışmasında İncelenen 1350 tereke verilerine göre ortaya çıkan Osmanlı aile demografisi diğer çalışmalar için önemli ölçüde kıyaslama imkânı vermektedir.

1871-1898 Yılları Arasında Siverek'te Çok Evlilik Oranı

Toplumun en küçük sosyal birimi olan aile, başta sosyoloji ve hukuk olmak üzere diğer bilim dallarında değişik tanımlamalara konu olmuştur. Aile anne-baba ve çocuklarla onların üst soy (usul) ve alt soylarından (füru) oluşur. Anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile ile büyük baba ve annelerle to-

² S. Gül Akyılmaz, "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2), 2007, s.474.

³ Halil İnalçık, "15 Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Kaynakları", *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, 2015.

⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III, 1966.

⁵ Barkan, Edirne Askerî Kassamı, s.5-6.

⁶ Ömer Demirel vd.. "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı" *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

runlardan oluşan geniş ailede nüfus her zaman merak ve araştırma konusu olmuştur. Belli bir şehirde ve zaman diliminde ailenin nüfus verileri aile demografisini oluşturmaktadır. Bu çalışmada 1871-1898 yılları arasında Diyarbakir Vilayetine bağlı Siverek kazasında ailenin nüfus verileri, kadın ve çocuk sayıları, kız ve erkek oranları, aile başına düşen ortalama çocuk sayısı ve ölen kişilerin mirasçuları tespit edilerek şehrin anılan dönemdeki aile demografisi ortaya çıkarılmıştır.

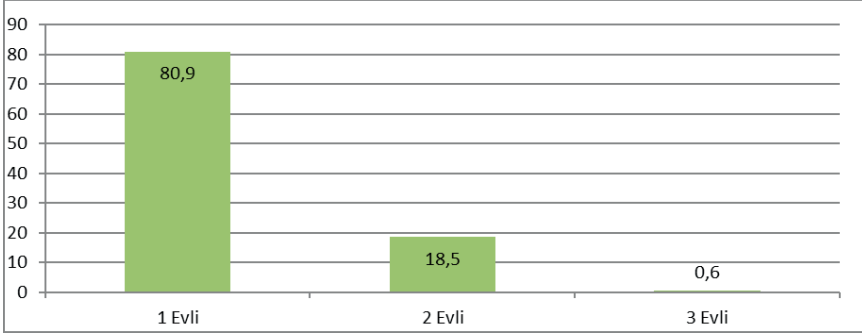
Osmanlı ailesine dair en çok merak edilen ve tartışmaya konu olan çok evliliğe dair bilgiler mirasçılarının tek tek sayıldığı tereke kayıtlarında açıkça yazılmıştır. Terekelerde ölen bir erkeğin geride bıraktığı mirasçılar içinde nikâhlı karıları en başta sayılmaktadır.⁷ Siverek kazasına ait 444 numaralı tereke defterinde mevcut 250 miras kaydından Müslüman 178 tereke sahibinin 135'i şehir, 43 tanesinin de köyde oturduğu tespit edilmiştir. Tereke sahibi bu kişilerin evlendiği kadın sayısı şöyledir. Siverek'te terekesi kadı tarafından tespit edilen 144 kişi tek kadınla (% 80,9), otuz üç kişi iki kadınla evlidir (%18,5). Ölen 178 kişi arasından sadece bir kişi üç kadınla evlidir. Barkan 16.yüzyıl verilerine göre Edirne'de tek kadınla evliliğin %89,4, iki kadınla evlilik oranını da %10,5 olarak tespit etmiştir.⁸ Ömer Demirel, 16 ile 19. yüzyılın ilk yarısını kapsayan zaman diliminde değişik Osmanlı şehirlerindeki 1104 adet tereke sahibinden tek kadınla evlilerin sayısını 981 yani %84 olarak tespit etmiştir. İki kadınla evlilerin sayısı 84 kişi olup genel terekeler içinde %8,57'ye tekabül etmektedir. 1104 terekede üç kadınla evli erkek sayısı 10 kişidir.⁹ Kıvrım 17.yüzyıl ortalarında Ayıntâb'ta 279 Müslüman erkeğin %82,1'inin tek eşi, %14,7'sinin iki eşi olduğunu tespit etmiştir.¹⁰ Barkan iki evlilik oranını %10,5, Demirel %8,57 olarak tespit ederken, bu oran 19. yüzyılın son çeyreğinde Siverek'te % 18,5 olarak tespit edilmiştir. Siverek'te diğer Osmanlı şehirlerine göre iki evlilik nerdeyse iki kat fazladır. Tek kadınla evlilik Siverek'te yüzde % 80,9 iken, diğer bölgelerde 89,9 ile % 84 arasında tespit edilmiştir. Terekelerde üç ve daha fazla evliliklere ise nadiren rastlanmıştır. Köyde oturan 43 erkekten 33'ü tek kadınla, 8'i iki kadınla evlidir. Siverek'te terekesi sayılan köy sakinlerinden üç evli kimseye rastlanmadı. Şehir merkezi ile köylerde evlilik oranları hemen hemen aynıdır.

⁷ "Siverek Kazâsına muzâf Dağbaşı Nâhiyesi kurâlarından Katırkuyu Karyesi sâkinlerinden iken bundan akdem bi-emri'llahi te'âla vefât eden Hüseyn ibni Receb bin Mehmed'in verâseti zevce-i menkûha-i metrukesi Havva binti Mehmed'e ve sulbiye-i sagîre kızları Fatma ve Züleyha'ya münhasıra olduktan sonra ..." ŞŞS. 444, No.3.

⁸ Barkan, Edirne Askerî Kassamı, s.82

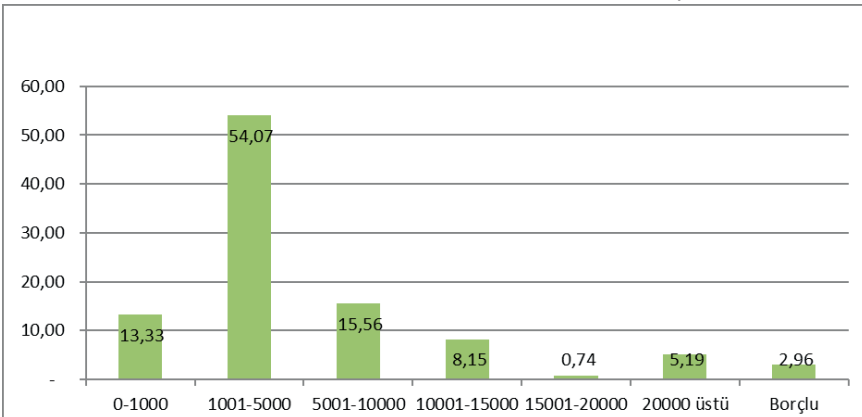
⁹ Ömer Demirel, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", s.94.

¹⁰ İsmail Kıvrım, "17.Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talak, Muhâla'a ve Tefrik)" *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, 2011, s.374.

Grafik 1. 1870-1876 yılları arasında Çok Eşlilik Oranları (%).¹¹

Not: Toplam değerlendirilen tereke sayısı 178 olup, tek kadınla evli olanlar 144, iki kadınla evli olanlar 33 ve üç kadınla evli olanlar bir kişidir.

Birden fazla kadınla evliliğin çeşitli nedenleri üzerinde durulabilir. Bu kişilerin mirasçıları ve çocukları ile gelirlerine bakıldığında çok eşliliği genel bir nedene bağlamanın gerçekleri yansıtmayabileceği ortaya çıkmaktadır. Çok evliliğin ekonomik gelir, cinsel istekler, çocuk ve daha çok erkek çocuğa sahip olmak gibi değişik nedenleri sıralanabilir. Tereke verilerine göre sadece yüksek gelir sahiplerinin çok kadınla evlendikleri iddiaları doğru görünmemektedir. Mesela incelenen tereke sahiplerinden üç kadınla evli kişinin sadece bir kız ve bir erkek çocuğu vardır. Adı geçen şahsın muhtemelen daha fazla çocuk sahibi olmak için evlendiği ileri sürülebilir. Bu kişinin bıraktığı miras 2700 kuruş olup, alt gelir grubu içinde yer almaktadır. Üç evli olan bu kişi terekesinde bir karısına verdiği mehir miktarı 100 kuruştur ve ortalamanın çok altındadır. İncelediğimiz defterde Siverek'te kırk altı adet mehir miktarının ortalaması 473,8 kuruş olarak tespit edilmiştir.

Grafik 2. Siverek'te Terekelerde Miras Miktarları ve Gelir Grupları

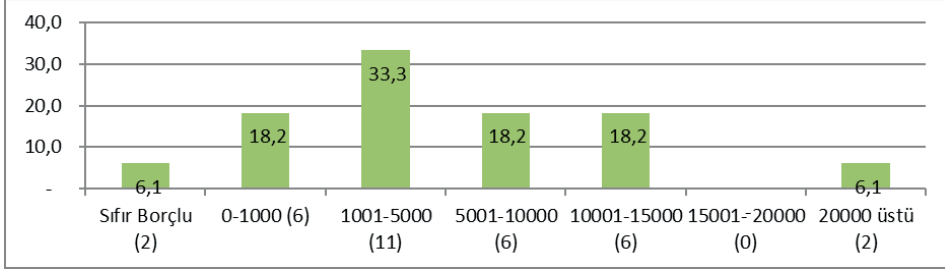
¹¹ Siverek Şer'iyye Sicili (ŞŞS), 444.

Tereke sahiplerinden iki evli olanlardan altı kişinin sadece birer erkek çocuğu vardır. Yedi kişinin sadece bir veya iki kız çocuğu vardır. İki kişinin çocuğu yoktur. Bu durumda toplam 15 kişinin çocuk veya erkek çocuk sahibi olmak için yeniden evlendiği söylenebilir. Dört kız çocuğu olup iki karısı olanların da ikinci kadınla evlenme nedeni muhtemelen erkek çocuk sahibi olmaktır. Sözü edilen 15 kişinin tamamının geliri 5000 kuruşun altındadır. İki kadınla evlilerin altısı köyde, 24'ü şehirde ikamet etmektedir. Birden fazla kadınla evlenmenin iktisadi olduğu iddiaları¹² en azından elimizdeki verilerle doğrulanmamıştır. Birden çok evli erkeklerin büyük bir kısmı düşük gelir seviyesinde görülmüştür. Aşağıdaki veriler çok kadınla evliliğin gerçek nedenlerinde bir genellemeye gidilmeyeceğini göstermektedir. İki kadınla evli erkeklerden ikisinin terekesi borçlarına yetmemiş borçlu olarak vefat etmiştir. Altı tanesi en düşük gelir seviyesi olan 1000 kuruşun altında tereke bırakmışlardır. 11 tanesi ise geliri 5000 kuruştan az olup, orta gelir seviyesinin altındadır. Geri kalan altı kişi 10 000 kuruşun üstünde gelir seviyesine sahiptirler. İki eşli tereke sahiplerinden iki kişi 20 000 kuruş üzerinde geliri olup iktisadi yönden hayli zengin sayılabilirler. Fazla kadınla evlenmenin çok karmaşık sosyal, psikolojik aile içi nedenleri üzerinde durulabilir.

Yukarıda gelir gruplarının daha iyi anlaşılabilmesi için incelenen dönemde Siverek'te önemli mal ve eşya fiyatlarına bakmak konunun anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Grafik:2'de gösterildiği gibi Siverek'te 1871 yılında 5000 kuruş ve aşağısı alt gelir grubunu oluştururken, 10 000 kuruş üstü orta ve yüksek gelir seviyesini göstermektedir. Siverek'te 1872-1881 yılları arasında 444 sayılı tereke defterinden rastgele seçilen elli adet terekedeki ev fiyatları bu konuda bir fikir verebilir. Fiyatı tespit edilen elli haneden (ev, menzil) 29 tanesinin fiyatları 150-1000 kuruş arasında, 23 evin fiyatı 1200-5000 kuruş arası, beş ev de 7500 kuruş ve üstünde fiyatlanmıştır. Siverek'te bu dönemde 20 000 kuruş civarında konaklar da vardır. Öküz ve inek fiyatları ise ortalama 200 kuruştur. Koyun ve keçi fiyatları ortalama 50 kuruştur.¹³ Siverek'te Müslüman tereke sahiplerinin geride bıraktıkları miras miktarı ortalaması 6287 kuruştur. Gayrimüslim 35 aile başına ortalama tereke miktarı ise 3563 kuruştur. Müslümanların gayrimüslimlerden daha fazla gelire sahip oldukları görülmektedir.

¹² Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz" 18.yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadını*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yayınları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.268.

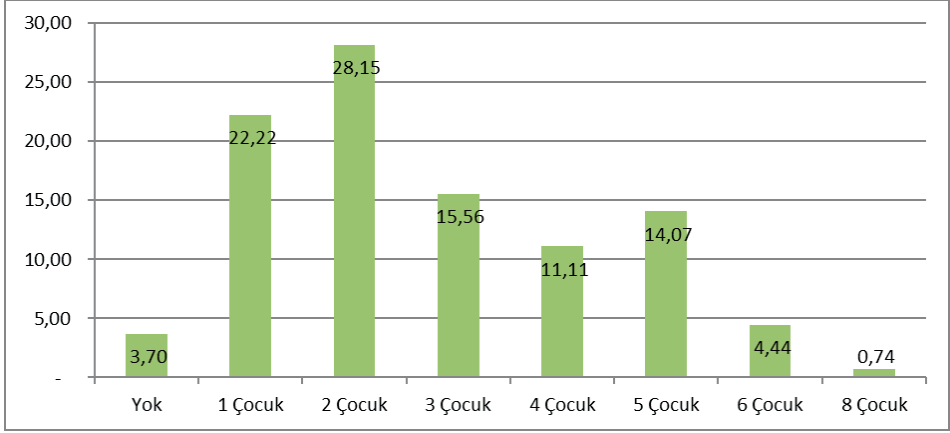
¹³ Bkz. 444 numaralı Siverek Şer'iyye Sicili (ŞŞS).

Grafik 3. Siverek'te İki kadınla Evli Erkeklerin Malvarlığı (Kuruş)

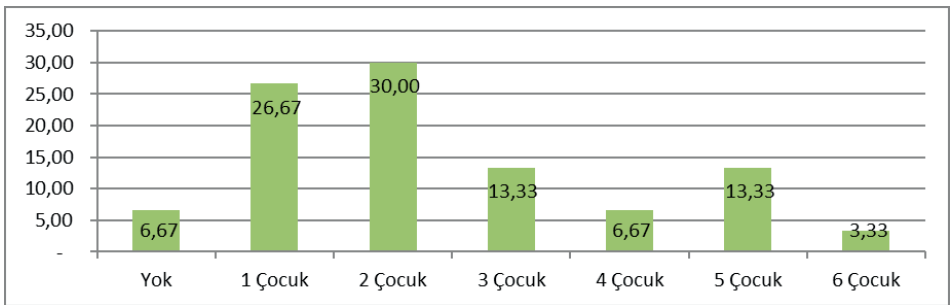
Not: Toplam sayı 33 olup parantez içindekiler ilgili sayıyı göstermektedir.

Çocuk sayıları

Siverek'te tetkik edilen tereke kayıtlarında ailenin demografik yapısına dair gerçeğe yakın verilerin sunulduğu bir başka konu da çocuk sayıları ve cinsiyet oranlarıdır. Vefat eden kişinin terekesinin mirasçıları sayılırken öncelikle nikâhlı zevceleri, hemen akabinde doğmuş ve anne karnında doğumu beklenen çocuklarının isimleri, kız veya erkek, büyük ya da küçük olanlar net bir şekilde belirlendikten sonra miras taksimi yapıldı. 444 numaralı tereke defterindeki kayıtlara göre, Siverek'te Müslümanlara ait 178 tereke sahibinin toplam 579 çocuğu vardır. Müslüman ailede hane başına düşen ortalama çocuk sayısı 2,7'dir. Bu veriler dönemin çocuk sayıları ve kadınların doğurganlığı hakkında da fikir vermektedir. Miras kayıtlarında çocukların cinsiyeti de verilmektedir. Siverek'te 178 Müslüman ailede 579 çocuğun 333'ü (%58) kız, 246'sı (%42) da erkektir. Aynı dönemde gayrimüslim ailelerde ortalama çocuk sayısı %2,4'tür. Gayrimüslim 90 çocuktan 46'sı kız, 44'ü erkektir. 2021 yılı Tuik verilerine göre çocuk nüfusun %51,3'ünü erkek çocuklar, %48,7'si kız çocuklarından oluşmaktadır. Bu rakamlar göz önünde bulundurulduğunda çekirdek aile hesabı ile anne-baba ve çocuklar eklendiğinde, diğer aile fertleri toplama dâhil edilmediği takdirde 1870'li yıllarda Siverek aile nüfusu ortalama $2+2,4=4,4$ olarak ortaya çıkmaktadır.

Grafik 4. Şehirli Müslüman Ailede Çocuk Sayıları (%)

Barkan'ın 1545-1659 yıllarına ait Edirne'ye ait 167 terekeden tespit ettiği çocuk sayısı 389'dür. Ailelerde ortalama çocuk sayısı 2,32'dir.¹⁴ Ömer Demirel'in Osmanlı'nın 11 vilayetine ait tereke kayıtlarına dayanarak ulaştığı rakamlar da şöyledir; 1206 ailede toplam 2619 çocuk tespit edilmiştir. Şehirlerde Müslüman aile başına düşen çocuk sayısı %2,30, köylerde % 2,62'dir. Gayrimüslimlerde çocuk sayısı şehirlerde % 2,47, köylerde % 2,69'dur.¹⁵ Barkan ve Demirel'in Osmanlı ailesinde çocuk sayıları ve ortalamaları Siverek verileri ile kıyaslandığında uzun dönemde büyük farklar, sıçrayış ve düşüşler görülmektedir. Ancak Demirel'in tespitlerinde Siverek'in bağlı olduğu Diyarbekir vilayetinde aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 1,54 gibi nispeten düşük bir seviyede görülmektedir.¹⁶

Grafik 5. Köylü Müslüman Ailede Çocuk Sayıları (%)

¹⁴ Barkan, Edirne Askeri Kassam, s.82.

¹⁵ Demirel, Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı, s.105.

¹⁶ Demirel, Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı, s.110.

Siverek Şer'iyye Mahkemesinde Kadınlar

Kadınların İslam ve Osmanlı toplumundaki sınırlar ve perde arkasındaki yeri şer'iyye sicillerinin önemi anlaşıldıktan sonra kısmen de olsa aralanmaya başladı.¹⁷ Kadınların sosyal ve toplumsal rolleri, aile içi eylemleri, mülkiyet ilişkileri ve ticarete oynadıkları roller, evlenme, boşanma davaları, kocaları ve ailenin diğer erkek bireyleri ile ilişki boyutları adı geçen mahkeme kayıtlarında belli araştırma yönetmeleriyle ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Şer'iyye sicillerindeki nizalı davalar, boşanma ve nikâh tutanakları, tereke kayıtları, vakfiyeler ve satış hüccetleri kadının başta aile olmak üzere toplumdaki rolünün belirlenmesinde son derece kıymetli veriler sunmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından İslam hukukunda aileyi oluşturan karı ve kocanın statüsü ve birbirleriyle ilişki çerçevesinin ortaya konulması gerekmektedir. Aileyi oluşturan karı-koca şer'i söylemde zevc ve zevce olarak tanımlanmaktadır. Zevc kelimesi karı-koca ilişkisinin temelini bir çift varlığa işaret etmesi açısından ilginçtir. Arap dilinde birlikte anılan iki şeye çift anlamında zevc, iki çifte de zevceyn denmektedir. Bir kadın ve erkeğe de zevceyn, yani iki zevc denir. Erkek-kadın, yer-gök, yaz-kış, gece-gündüz zevceyn kelimesi ile ifade edilirler. Kur'an-ı Kerimde; "biz her şeyi zevc-çift olarak yarattık" ayetinde çiftler zevceyn olarak ifade edilmiştir.¹⁸ Fıkıh kitaplarında erkek ve kadından oluşan bu iki çiftin birleşmesine izdivac yani evlenme denmektedir.¹⁹ Kadın ve erkeğin meşru bir şekilde aileyi tesis etmek üzere hukuki sonuçları olan bir akitle evlenmelerine de zevac denir. Evlenme eşler arasında cinsel istifadenin helal olması yanında ikisi arasında mali ve ailevi karşılıklı haklar doğuran bir sözleşmedir. Nafaka, ailevi sorumluluk, miras, boşanma gibi hukuki sonuçlar nikâhla ortaya çıkmaktadır.²⁰

Günümüzde de aile, kadın, çocuklar, boşanma ve miras konuları toplumu en çok meşgul eden ve mahkemelere aynı oranda yansıyan hukuk davalarını oluşturmaktadır. Fıkıh kitaplarındaki teorik kuralların Osmanlı döneminde ne şekilde hayata geçirildiği, kadınların gerçekten ne yaptığına dair mahkemelere yansıyan davalar bu konuda bir hayli ipucu ve delil sunmaktadırlar. Leslie Pierce bir Osmanlı şehrinde kadınların mahkemedeki varlıkları ve mahkemeyi nasıl kullandıkları, şer'i kuralların realitede ne şekilde gerçekleştiğine dair Ahlak Oyunları²¹ adlı ilginç eseri bu konuda önemini korumaktadır.

¹⁷ Aryeh Shmuelevitz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadınların Sosyo-Ekonomik Statüsü: XIX. Yüzyılın Başlarında Yafa Kadınlarının Durumu, *Türkler Ansiklopedisi 14*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.25.

¹⁸ Kur'an-ı Kerim, Zariyat Süresi, Ayet 49.

¹⁹ İbn Manzur, Zevc Maddesi, *Lisan'ul-Arap*, Dar'ul-Maarif, Kahire, Th, s.1885.

²⁰ Mustafa Ahmed ez-Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, c.1, mütercim, Servet Armağan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1993, s.409.

²¹ Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayıntap Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Osmanlıda mahkeme sanılanın aksine çok canlı ve hareketli bir sosyal alan olarak şehirlerin merkezinde yer almaktadır. Şeri' muhakeme ve yargılamada hukukun temel unsuru şahitlik ve şehadettir. Davalar, iddialar, karşı iddia ve reddiyeler tamamen şahitlerle ispatlanır, davalar şahitlerin ikrarı veya inkârıyla sonuçlanırdı. Şahitlerin tezkiyesi (güvenilirlikleri) için de yine mahkeme çevresinde bir kısım muteber müzekkiler şahitlerin şehadetinin geçerliliği konusunda mahkemeye yardımcı olurlardı. Ayrıca mahkemenin kararına şahitlik eden, şuhud'ul-hal denilen vücüh-ı memleket ve şehir eşrafı mahkemede görünen gruplardır. Bütün bunlar mahkemenin sosyal çevresini oluşturmuşlardır. Osmanlı şehir hayatında mahkemede görünmek, yargılama sürecinde adı geçen statülerin birinde bulunmak şehrin ileri gelen muteberânı, ehl-i vücuh ve eşrafından²² sayılmak için önemli bir göstergedir. Erkeklerin şahit olarak ön planda olduğu böyle bir sosyal ortamda kadınların sıklıkla bizzat veya vekilleri aracılığı ile ne şekilde hak arayışında buldukları, seslerini nasıl duyurdukları ancak mahkeme kayıtlarının ortaya çıkmasıyla gün yüzüne çıkmaya başladı. Şeriatın hükümlerinin uygulandığı mahkemeye ve kadı huzuruna gelen kadınların hak arama pratiği Siverek şer'iyye ve Deavi mahkemesinde de pek çok örnekle karşımıza çıkmaktadır. Mahkemeye başvuran kadınların bir kısmının çevre köylerden gelmesi günün ulaşım şartları göz önünde bulundurulduğunda daha ilgi çekici hale gelmektedir. İslam hukuku kadınlara mülk edinme ve mülkünde istediği gibi tasarruf ederek hibe, teberru, vasiyet ve vakıflar aracılığıyla servetini transfer imkânı vermiştir.²³ Kadınlar mahkemelerde oğulları, erkek kardeşleri, kocaları, kız kardeş, hala ve teyzelerine karşı davalı ve davacı olarak yer almışlardır.²⁴ Siverek'te de kadınlar şahsi meseleler, erkek veya diğer kadınlarla her türlü niza davaları, alım-satım, mülkiyet, miras, kocalarından şiddet görme, boşanma, velayet, vesayet ve vakıf davaları için şer'i hukuka başvurmuşlardır.

Siverek Deavi Mahkemesine 14 Eylül 1870-29 Temmuz 1873 tarihleri arasında on altı ayda aile içi şiddet, karı koca anlaşmazlığı ve boşanma konularında 90 dava gelmiştir. Bu davaların 45 tanesinde kadınlar bizzat mahkemeye gelerek haklarını talep etmişlerdir. Davaların 25'i kadınların tayin ettikleri vekilleri, 20 dava da kadınların erkek akrabaları veya bizzat erkek şikâyetçiler tarafından açılmıştır. Bir buçuk yıl içinde kadınların birinci derecede rol aldığı ailevi ilişkilere konu olan 90 adet mahkeme kaydı kadınların aile ve toplum

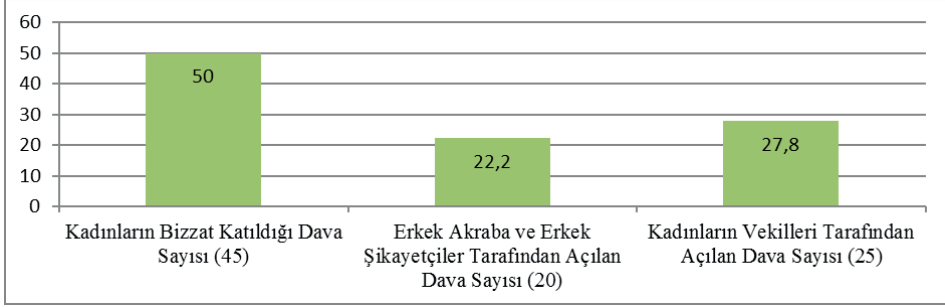
²² Bir beldenin itibar ve şeref sahipleri, ileri gelenleri, hatırı sayılır kişileri anlamında kullanılan kavramlardır.

²³ Meriwether, Margaret L., "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne, 1770-1840". *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 2014, s.126; Ekrem Akman, "19.Yüzyılda Mardin Kadın Vakıfları ve Kadınların Mülkiyet İlişkileri", *Vakıflar Dergisi*, 57, 2022, s.106.

²⁴ Ekrem Akman, 19.Yüzyılda Mardin Kadın Vakıfları, s.108.

içindeki rolünü ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Kadınlar bu davalarla şiddet görme, geçimsizlik, terkedilme, sevmediği kocasından kurtulma stratejileri, kocasının başka bir kadınla evlenmesine dolaylı veya dolaysız itiraz, kocayı yemine zorlayarak boşanma tuzağına çekmesi, ayrı evde yaşama, köyde oturmaya itiraz ve şehirde yaşamak gibi her türlü isteklerini mahkemeye taşımışlardır. Kadınların müdahil oldukları davaların 37'si köy, 53'ü de şehirde oturanlar tarafından açılmıştır. Ulaşım ve konaklama şartlarının elverişsiz olduğu bir dönemde ailevi ilişkilere dair kadınların birinci derecede rol aldığı davaların yüzde kırkına yakını köylüler tarafından açılmıştır. Köylü kadının mahkemeye bu derece yoğun ilgisi beklenen bir durum değildir. Siverek Mahkemesine kadınların bu yoğun ilgisi, mahkemeden yüksek beklentilerini de ortaya koyması açısından ilginçtir.

Grafik: 6. 1870-1873 Yılları Arasında 16 Ay içinde Siverek Şer'iyye Mahkemesinde Açılan Aile ve Kadın Davaları (%)²⁵

Not: Parantez içindekiler dava sayısını ifade etmektedir. Toplam dava sayısı 90'dır.

Kadını Darp ve Şetm (vurma-küfretme) Davaları

Kadınların mahkemeye taşıdıkları davaların büyük kısmı darp ve şetm (küfür) ile aile içi kavgalara dairdir. Kavgaların çıkış nedeni de kocalarının kendilerini anne ve bacalarıyla ya da ikinci bir karı ile aynı evde barındırdığı veya yeterince beslemediğine, darp ve hakaret ettiğine dairdir. Bu tür davalarda mahkeme şikâyet edilen kocadan bir daha aynı fiilleri işlemeyeceğine dair kuvvetli bir kefil ister, kefil bulamadığı takdirde tevkif edilir. Aşağıda Siverek şer'iyye ve deavi mahkemesinde 19.yüzyılın son çeyreğinde kadınların kocalarından darp ve şetm (vurma ve küfretme) olarak özetlenen şikâyetleri başta olmak üzere, kendilerinin de kurdukları hukuk oyunlarına bazı örnekler verilecektir. 1869'da Gülabi Bey Mahallesi'nden Ayşe ve Fatima Hatunlar, kendilerini darp edip, nafaka ve giyimlerine dikkat etmediğine dair ayrı ayrı verdik-

²⁵ 440 ve 441 Numaralı Siverek Şer'iyye Sicilleri.

leri arzuhallerde kocalarını şikâyet etmişlerdir. Mahkeme, celp edilen her iki kocayı, karısına bundan böyle "gadır ve ta'da" eziyet ve zulmetmemek ve ayrı hanede beslemek, nafaka ve giyim kuşamına nezaret etmek üzere kefaletle bağlamıştır.²⁶ Şehir merkezinde fırıncı Hacı Hasan'ın oğlu Hüseyin zevcesini kaçırmış (evden kovmuş) muhtemelen şiddet de uygulamıştır. Hüseyin'in karısı, Bakkal Küçük Muhammed vekâletiyle mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme, Hüseyin'in karısına güzelce bakıp gözetmek üzere kuvvetli kefil vermesi, ve remeyeceği halde hapsedilmesine karar vermiştir.²⁷ Üç mahkeme kaydında da görüldüğü gibi kocalarından şiddet gören kadınların en büyük sığınaklarından birisi mahkemenin yaptırım gücüdür. Karılarına şiddet uygulayan ya da nafaka ve diğer ihtiyaçlarını yeterince karşılamayan kocalar önce kavi (kuvvetli) kefaletle bağlanmakta kendilerine kefil bulamayan ya da aynı fiili tekrar edenler belli bir müddet tevkif edilmektedirler. Osmanlı mahalle sisteminde itibar sahibi, sözü geçerli olan ve gelir seviyesi yüksek kişiler kavi kefil olarak adlandırılmaktadırlar. Mahallede serseri, ahlaksız ve kendisine emniyet edilmeyen, başıbozuk kimselere kimse kefil olmak istemezdi. Bu kefillerin şikâyet edilen kocalar üzerinde etkin oldukları anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı mahalle sistemi kefalet üzere kuruludur. Mahalleye yerleşmek isteyen kişilerin kendilerine kuvvetli ve muteber kefil bulmaları gerekmektedir. Mahallede herkes birbirine kefaletle bağlanırken, mahalle imamı da hepsine kefil olmaktadır. Böylece aynı mahalle veya köyde yaşayan insanlar birbirinin hareketinden sorumlu olmakta ve birbirlerini gözeterek bir nevi kontrol altına almaktaydılar.²⁸ Nitekim ahalinin uygunsuz davranışları olan kimseleri kadı kararıyla mahallelerinden kovdurduklarına dair pek çok mahkeme kaydı vardır.²⁹

Koca şiddeti konusundaki bazı davalarda kadın dayanışmasını da görmek mümkündür. Camii Kebir Mahallesinden Ramo adlı kişinin karısına şiddet uygulayıp hakaret etmesini Güle binti Masun adlı bir kadın verdiği arzuhal ile mahkemeye taşımıştır.³⁰ Güle'nin darp edilen kadınla ilişkisine dair bir kayıt yoktur. 1872 yılında kadın dayanışmasını gösteren başka bir dava Öksüz oğlu Gafur'un oğlu Mustafa'nın zevcesini darp ettiğine dair Zeynep adlı kadının arzuhâli üzerine açılmıştır.³¹ Bu kayıta da Zeyneb'in şiddet gören kadınla yakınlık derecesine dair bir kayıt yoktur. Bu tür davalarda üçüncü taraf olarak ad-

²⁶ ŞŞS.441, No.71; ŞŞS.441, No. 665.

²⁷ ŞŞS.441, No. 69.

²⁸ Osmanlı toplum düzeninde kefaletin önemi için bkz. Ekrem Akman, *Kolektif Bilincin Dinsel Referansları*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2021.

²⁹ Mahallelinin istenmeyen kişilerin mahalleden kovulmasına dair bir örnek; "Hasan Çelebi Mahallesi İmamı ve Muhtarı ve ahalileri mahalle-i mezbûrede sâkin Gülabi Ahmo'nun iyali Rahime ve kızı Zibo'nun ... mahalleden tardı hususuna dair istida'ları" ŞŞS.441, No.31.

³⁰ ŞŞS.441, No. 691.

³¹ ŞŞS.441, No. 806.

landırılacak kadınların olaya müdahalesi görülmektedir. Mağdur olan kadınlar lehine dilekçe vererek olayı mahkemeye taşıyan kadınlar komşu, akraba ya da mahallede kadınlar arasında etkin ve şer'i hukuk kurallarının farkında olanlardır. Bu kadınların kimliği hakkında fazla bilgi olmamakla beraber mahkemenin ve şer'i hukukun işleyişinden haberdar olup, hukukun kendilerine verdiği hakların farkında oldukları söylenebilir. Bu tür davalarda şiddet gören bir kadını, bir başka kadın savunmakta ve onun adına mahkemeye dilekçe sunmaktadır.

Kadınların mahkemede taraf olduğu davaların bir kısmı da kocalarından şiddet göyerek ya da diğer nedenlerle baba evine veya yakın akrabalarına sığınmaları sonucu kocanın karısını geri istemesine dairdir. Koca, kayınbabasının ya da karısının bir akrabasının karısını kaçırdığını yani alıkoyduğunu şikâyet konusu yapmaktadır. Ancak davaların detayı incelendiğinde kocanın şiddet uygulaması, başka kadınla evlenmesi, karısına istediği gibi bakmaması, şehirde nikâhlanmışken köye yerleşmek istemesi, karısını diğer aile fertleriyle (annesi, bacısı vb.) aynı evde barındırması gibi nedenlerle kadının baba evine sığındığı görülmektedir. Bu tür davaların birinde, Gülabi Bey mahallesinden Alo Keleş kızı Amşe'nin, kocası Davut tarafından eziyete uğrayarak rencide edildiğine dair mahkemeye başvurmuştur. Kocası tarafından darp edilerek hakarete uğrayan Amşe'yi babası alarak evine götürmüş ve şikâyet üzerine Amşe'nin kocası Davut hapsedilmiştir. Davut bir daha aynı fiili işlemeyeceğine dair söz vermiş ve kuvvetli kefaletle bağlanarak tahliye edilmiştir.³² Bu olayda kocası tarafından eziyet ve hakarete uğrayan Amşe'nin babası olaya müdahale ederek kızını korumaya almış ve mahkemeye başvurmuştur. Kadınlar için baba evinin ya da zor durumda sığınacak bir akrabasının olması onu güçlü kılmakta, mahkemede daha cesur davranmasını sağlamaktadır. Sosyal güvencesi olmayan kadınların en büyük sığınağı ve korunma alanı baba evidir. Bazı belgelerde kocası ile anlaşmazlık halindeki kadınların muhtar ya da imamın evinde korumaya alındıkları görülmektedir. Siverek Hasan Çelebi Mahallesinde kendini darp ederek boşadığını iddia eden Ayşe'nin kocası da tevkif edilmiş, kendisi de mahkeme sonuçlanıncaya kadar imamın evinde bekletilmiştir. Ayşe kocasından boşanmak için fırsatı yakaladığını sanarak mahkemeye şahitler getirtmiş, ancak şahitler kocasının kendisini boşadığına dair şahitlik etmemişlerdir. Mahallenin imamı ve muhtarı keşfe gönderilmiş, kadının darp edilmediği anlaşıldığından kocası tahliye edilmiştir.³³

Şehirde ve ayrı evde oturmayıncaya kadar nefsimi zevcime teslim etmeyeceğim kadınların şikâyet ettiği konuların başında darp edilmek, kocasının varsa diğer karısı, anne veya bacıları ile aynı evde yaşamaya mecbur bırakıl-

³² ŞŞS.441, No.124.

³³ ŞŞS.441, No. 986.

mak gelir. Şikâyet edilen bu konuların hemen ardından gelen cümle ise, ayrı evde ve şehirde yaşama isteğidir. siverek'te de pek çok kadın kayınvalidesi ve görümceleri ile aynı evde sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. kocaları ile evlenirken şehirde oturdukları halde şimdi kendilerini köye götürmek istedikleri için boşanma davaları açmış ve davayı kazanmışlardır. Kadılar ayrı evde ve nikâhın kıyıldığı ilk yerde yaşama isteklerine kadınlar lehinde karar vermiştir. Kocaları bu istekleri kabul etmediklerinde ya hapsedilmiş ya da -kadının isteği doğrultusunda- nikâhları feshedilmiştir.³⁴

Kadınlar kocalarının isteklerini yerine getirmediklerinde başvurdukları bir yol da nefislerini onlara teslim etmemek, yani cinsel ilişkiden kaçınmaktır. Nefsimi teslim etmem, ya da yatağına rağbet etmem ifadeleri kadınların isteklerini bu şekilde kabul ettirme yoluna gittiklerini ve bu davranışın istemedikleri kocalarından kurtulmak için bir yol olduğu görülmektedir. Kadınlar bu eylemlerini mahkeme heyeti ve şehrin eşrafı olan şuhud'ul hal gibi kalabalık bir grup erkek önünde seslendirmişlerdir. Gülabi Bey Mahallesi sakinlerinden Züleyha binti Zülfikar nam hatun, zevcim Hüseyin mehr-i muaccelim (hemen verilmesi gereken mehr) olan 300 kuruşu ödememektedir. Ayrıca aynı hanede beraber kaldığımız anası ve biraderi de bana teaddi (eziyet) etmektedirler. Mehr-i muaccelim ile ayrı hanede beni iskân ve infak edinceye kadar **nefsimi zevcime teslim etmeyeceğim**, diyerek isteklerinin yerine getirilmesini mahkeme heyetinden talep etmiştir.³⁵ Benzer bir davada da Çortanın köyünden Verdi'nin kocasını mahkemeye celp ettirerek onunla aynı yatağına girmediğini mahkeme huzurunda kayda geçirmesidir. Verdi mahkeme heyetine, Hüseyin benim nikâhlı kocam olup, on beş gün önce "*beni darb ve elfaz-ı küfr ve şetm edüp*" aramıza şikak (ayrılık) girmiştir. O vakitten beri yatağına dahi rağbet etmediğimden, kendisinden alacağım olan 100 kuruş mehr-i müeccel hakkımı almanız ve tenbih etmeniz matlubumdur. Hüseyin'in iddiayı inkâr etmesi üzerine Verdi köyden şahitler getirerek iddiasını ispatlamıştır.³⁶ Diğer karı-koca davalarında da karşımıza çıkan bu ifadeden kadınların, kocalarının yatağına girmeyerek tepkilerini ortaya koydukları, onları bu şekilde cezalandırarak bu eylemlerini mahkeme kayıtlarına da geçirmeye çalıştıkları anlaşılıyor. On beş gündür yatağına rağbet etmedim diyerek kocası Reşo'nun oğlu Eyüb'ü mahkeme huzuruna getirtip, hapsedilmesi kararı aldırtan bir başka kadın da Siverek'e bağlı Kayseri köyünden Ayşe'dir.³⁷

³⁴ "*Mademki derûn-i kasabada beslemek üzere nikâh etmiş ve zevcesi dahi kasabalı bulunmuş, karyeye(köye) cebren götürmeğe salahiyeti yoktur ve şayet zevcesini razı ederse dilediği mahalle götürebilir.*" SŞS.441, No: 207.

³⁵ SŞS.445, No.156.

³⁶ SŞS.440, No.724.

³⁷ Mahkeme; "*mezbureyi bundan böyle derûn-i kasabada beslemek, infak ve iksâsını tesviye etmek ve Ayşe'ye gadr ve ta'da etmemek üzere kefaletle rabt olunmuş olduğundan mahpus bulunan zevcin tahliyesi iktiza eder*" kararını vermiştir. SŞS.441, No. 990.

19.yüzyılın son çeyreğinde küçük bir kasaba olan Siverek'te şer'i mahkemeler kadınların benzer seslerine ve itirazlarına çokça sahne olmuştur. Bu davalar içinde sesini en net şekilde duyuranlardan birisi de Züleyha adlı kadındır. Mahkemede karı-koca ilişkilerinin en hassas noktasına vurgu yaparak isteklerini bu şarta bağlamıştır. Mahkeme heyeti önünde; ayrı eve çıkıp beni şehirde besleyeceğine ve vermemekte inat ettiği muaccel mehrimi verinceye kadar nefsimi zevcime teslim etmeyeceğim demiş ve bu sözlerini tutanağa geçirmiştir. Ayrı evde ve şehirde (derûn-i kasabada) yaşama isteğine kocanın muhtemelen darp ve şiddetle karşılık vermesi sonucu Züleyha'nın kendini ifade etme alanı olarak mahkemeyi seçtiği görülmektedir. Pasif, edilgen ve seslerinin sosyal ortamda ve ailede hiç çıkmadığı sanılan Osmanlı kadını bu cüretkâr sözleri Siverek şer'i mahkemesinde kocası, hâkim(naip), kâtipler, mahkeme meclis üyeleri ve şuhud'ul-hal denilen mahkeme izleyicileri ve muhtemelen şahitlerden oluşan erkekler huzurunda söylemiştir.

İstenmeyen Nikâha İtiraz

Akrabaları tarafından istemedikleri kişilerle evlendirilmek istenen kadınlar da mahkemeyi kullanma yolunu seçtiler. Küçük yaşta evlendirilen ancak balığ olduktan sonra boşanma hakkını kullanmak isteyen kızlar mahkeme kanalıyla bu isteklerini gerçekleştirme imkânı bulabilmişlerdir.³⁸ Ancak istemediği bir evlilikle karşı karşıya gelen kadınların ne oranda bu nikâha karşı çıktıklarını tespit etmek mümkün değildir. Çepni köyünden Menife binti Casım adlı genç kız istemediği kişi ile evlenmeye karşı çıkarak bizzat mahkemeye başvurur. Menife "*kendi nefesine malik akile ve baliğa olduğu halde*" bizzat mahkemeye gelerek "*kendi hüsn-ü rızamla küfüvüm(dengim) olan karye-i mezbûre ahalisinden Aloş Tahir'in karındaşı Sahadi'ye nefsimi nikâh ederim*" diyerek mahkemeden evlilik izinnamesi almıştır.³⁹ Menife'nin nikâh akdi de mahkeme naibi Şerif Efendi tarafından kıyılmıştır.⁴⁰ Bir kadının akrabalarının zorlamasına rağmen istemediği bir kişi ile evliliği reddederek ve bizzat mahkemeye gelerek istediği biri ile nikâhını kayda geçirmesi ilginçtir. Birincisi kadın vekil aracılığı olmadan istediği biri ile evlenmek için bizzat mahkemeye gelişmiştir. İkinci bir husus, nikâh izinnamesi alınarak nikâh mahkemede kıyılmıştır. Kırsal alandaki toplum yapısı ve sosyal şartlar göz önünde bulundurulduğunda bu kızın erkek destekçileri olmadan tek başına evliliğine karşı çıkan akrabalarıyla baş etmesinin zor olduğu söylenebilir.

Hasan Çelebi mahallesinden şer'i mahkemeye intikal eden ilginç nikâh davası evliliklerin nasıl bir sosyal ortamda yapıldığı, hile-i şer'iyeye tabir edilen

³⁸ Kıvrım, "17.yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri, s.397.

³⁹ "İzinnamesi taraf-ı şer'den verilup ve mahkeme naibi Şerif Efendi akd-i nikâh-ı şer'i eyledi" ŞŞS.441, No. 21.

⁴⁰ ŞŞS.441, No. 21.

hukuk kurallarının nasıl uygulanmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır. Hacı Bekir Efendi Siverek şer'iyye mahkemesinde, Zeynep binti Ömer adlı Hatun'un nikâhlı karısı olduğunu iddia ederek şikâyetçi olur. Bekir Efendi, iddiasında, on gün önce 750 kuruş mehr-i müeccel ve 750 kuruş mehr-i muaccel ile Zeynep'le kardeşi Ali tarafından nikâhlandığını, Zeynep'in nikâhlı karısı olduğunu, ancak *"nefsini bana teslimden imtina etmekle sual olunup mezbûrenin muamele-i zevciyete inkiyadını"* talep etmektedir. Zeynep Hatun'a vekâleten Gülabi Bey Mahallesi muhtarı Hamza Eyüp bu iddiayı, *"müvekilem Zeynep Hacı Bekir Efendi'yi asla görmemiş ve karındaşı Ali'yi dahi vekil etmemiş ve akd-i nikâh dahi olmamış"* diyerek inkâr eder. Hacı Bekir Efendi'den iddiasına uygun delil talep edilince, mahalle sakinlerinden Numanzâde Abdurrahman ve Camii Kebir Mahallesi sakinlerinden Sirac Ali bin İbrahim adlı kişileri şahit olarak mahkemeye huzuruna getirir. Şahitler olayı şöyle özetlerler; geçenlerde Hasan Çelebi Camiinde öğle namazını edadan sonra Zeynep'in karındaşı Ali bizleri çağırıp geliniz şهادet var dedi, geldik. Hallaçzâde Ömer'in hanesinin avlusuna vardığımızda odanın içinde şahsını görmeksizin duvarın arkasında bir hatun *"karındaşım Ali vekilim olup Hacı Bekir'e nikâhımı akd eylesun deyü ikrar ve bizi de şahit"* gösterdi. Sonra Ali ile birlikte camiye geldik ve İmam Halil Efendi dahi Ali'nin vekâletiyle bizim huzurumuzda nikâhı kıydığına şahitleriz, şهادet dahi ederiz, ancak duvarın arkasındaki kadının Zeynep olup olmadığı malumumuz değildir dediler. Hâkim bu kişilerin şahitliğini geçersiz sayarak Hacı Bekir Efendi'den yeni delil ister. İddia sahibi başka delil getiremeyince Zeynep'in yemin etmesi için mahkeme kâtibi Şerif Efendi Zeynep'in evine gitmiş, Zeynep böyle bir evliliği yapmadığına dair yemin edince Hacı Bekir'in davası reddedilmiştir. Zeynep kardeşinin emrivakisine gelmiş, Bekir Efendi de Ali'nin oyununa gelerek davayı kaybetmiştir.⁴¹

Karı-Koca Arasındaki Hukuk Oyunları

Osmanlı ailesinde gerek erkekler gerekse kadınlar hukuki kuralları bilir ya da çevresindekilerin telkinleriyle çeşitli hukuk oyunları ile diğerini belli davranışa zorlayabilirlerdi. Evli kadın ve erkeklerin birbirlerine karşı kullandıkları şer'i kurallar, deliller, hatta bazen hile-i şer'iyye denilen hukuk oyunları her iki kesimin bizzat kendileri veya vekilleri aracılığıyla mahkemeye taşınmıştır. Erkeklerin boşama yetkisine karşılık geçinemediği kocasından boşanmada çaresiz kalan kadınlar yine aynı hukukun kendilerine açtığı alanda çare üreterek mahkemede fiiliyata dökmüşlerdir. Kadınlar geçinemedikleri kocalarına, mallarına el koyan erkek akrabalarına karşı hukuk oyunları denebilecek strateji-

⁴¹ ŞŞS.440, No. 866.

lerle istediklerini yaptırma yollarını aradılar. Kocasından ödenmeyen mehrini veya başka bir alacağını, babası veya erkek akrabalarından kendileri adına alınan başlık parasını geri isteme davaları açtılar. Kocalarını boşamaya zorlamak için onları yemin ettirme tuzağına çekerek bunu mahkemede delil olarak kullandılar. Erkekler de ellerindeki talak yetkisini geçinemedikleri varlıklı karıları karşısında kullanmayarak onlardan yüklüce paralar aldılar veya onları alacaklarından vaz geçmeye zorladılar.

İslam hukukunda mal rejimi, kadına mal sahibi olma ve malını istediği şekilde tasarruf etme hakkını vermektedir.⁴² Ticaret, alım-satım, vakıf kurmak, Osmanlı/İslam toplumunda kadınların kamusal alanda en çok aktif oldukları alanlardır. Siverek'te de kadınlar beraber yaşadıkları kocaları ile ayrı mal varlığına sahip olup, birbirleriyle alım-satım ve borç alış verişi yapmışlar, bu muameleler sırasında kocalarından alacaklarını mahkeme yoluyla tahsil etmeye çalışmışlardır. Bunlardan bir kısmı alacak meselesini bahane ederek boşanmak isteyenler olduğu gibi aynı evde aralarında evlilikle ilgili herhangi bir sorun olmadan sadece malını ya da verdiği borcu almak için kadıya başvuran da olmuştur. Siverek'e bağlı Katır Kuyu köyünden Medi binti Muhammed adlı kadın Meclis-i Deavi'de (mahkemede) kocası Zülfü ibn Abdullah karşısında; *"zevcim Zülfü kendi malım olan altı yüz kuruşluk eşyama ahz ve gasp etmişti."* Şimdi adı geçen eşyalarımı tamamen geri aldım diyerek Zülfü'nün zimmetini ibra eylediğini ve aralarında muhasemet kalmadığını tescil ettirmiştir".⁴³ Medi ile kocasının arasındaki alacak davasının neden mahkemeye taşındığı, alacağının tahsilini neden mahkemede tescil ettirdiği belirtilmemişse de aralarında bir husumetin olduğu, Medi'nin kocasından alacağını hukuk yoluyla aldığı açıktır. Bu dava karı-koca arasında bir anlaşmazlığın anlaşma ile sonuçlandığını göstermektedir. Evli ve aynı evde yaşayan bir kadının kocasından alacağını mahkeme kanalıyla alması günümüzde bile çok alışılmış bir davranış değildir.

Aile içi problemlerden birisi de nikâh sırasında kocanın karısına vermesi gerek mehrin verilmemesi, ya da kadına verilmesi gereken mehrin baba veya erkek akrabalar tarafından başlık namıyla el koymalarına dairdir. Bu davlardan anlaşıldığı kadarı ile 1870'lerde Siverek'te bazı kız babaları veya erkek akrabaları nikâh sırasında kıza verilmesi gereken mehre el koymuşlar hatta kocadan başlık namıyla başkaca para ve mal da almışlardır. Ayrıca namzetlik denen nişanlılık döneminde erkek tarafının kız tarafına cihaz adıyla bazı hediyeler verdikleri, bu hediye veya paraların bir kısmına yine kızın erkek akrabalarının el koymaya çalıştıkları görülmektedir. Babviran köyünden Hadice, amcasının

⁴² Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar", *TBB Özel Sayı 2017*, s.333.

⁴³ SŞS. 440, No. 211.

kendisini yedi sene önce evlendirdiğini ve başlık namıyla aldığı mehr-i muacelinini kendisine vermediğine dair mahkemeye başvurmuştur. Amcasının başlık adıyla aldığı mehr miktarı günün şartlarında yüklü bir meblağ tutmaktadır. Bu dönemde Siverek'te ortalama bir ev veya dükkân 3000 kuruştur.⁴⁴ Kızın başlık ve mehri ise, bir öküz, üç keçi, bir top kutni ve 2000 kuruş nakit paradır.⁴⁵ Başka bir davada da Siverek şehir merkezinde nikâhları bozulan Muhammed'in şerbet merasiminde yaptığı masrafları ve aldığı hediyeleri geri istemesinde ortaya çıkmıştır. Muhammed nişanlısının babası Şeyh'e başlık namıyla 400 kuruş vermiştir. Ayrıca nişanlılık-namzetlik döneminde ve bayramlarda kızın ailesine çeşitli hediyeler de vermiştir. Şerbet gecesinde- kız istemeye şerbet denmektedir- "*bal u yağ u goşt(et) u pirinç u kahve*" gibi yiyecekler ikram edilmiştir. Başlık dışında Muhammed'in nişan masrafı ve diğer hediyelerin miktarı 113 kuruştur. Mahkeme müftüye danıştıktan sonra, mehrin geri verilmesi, bayramlık ve namazlık olarak verilen diğer eşyalar ise mevcut ise aynını, tüketilmiş ise nesne lazım gelmediğine karar vermiştir.⁴⁶ Bu tür davalarda namzetlik, nişanlılık, kız isteme, şerbet ve bayramlarda yapılan merasimler, alınan hediyeler, sunulan ikramlar ve bunlarla ilgili gelenek ve adetleri görmek mümkündür.

İslam hukukunda herhangi bir merasime ve yetkilendirilmiş memura veya imama gerek olmadan şahitler huzurunda evlenmeye mani bir durumu olmayan akıl ve baliğ iki kişi rızaları ile icap ve kabul şartlarını yerine getirerek nikâhlanabilmişlerdir.⁴⁷ Fıkıh kitaplarında şartları yerine getirildikten sonra böyle bir nikâh caiz görülmeyle beraber, Osmanlı uygulamasında nikâhların kadı gözetiminde ve onun görevlendirdiği resmi memur ve imamlar nezdinde kıyılarak resmi kayıtlara geçirilmesi şeklinde olmuştur. Ancak gerek küçük çocukların evlendirilmesi, gerek mahkemenin harç ve kayıt işleri ile uğraşmak istemeyen ya da merkezden uzak yerleşim yerlerinde bulunanlar her zaman nikâhlarını resmen kayıtlara geçirmemişlerdir. Mahkemeden izinname adlı bir belge alarak nikâhlarını resmen tescil edenlerin ise azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir. Evlenmek isteyen kişiler kendileri veya velileri tarafından mahkemeye başvurmakta ve izinname adlı bir belge alarak nikâhlarını resmi olarak kıymaktadırlar. Siverek'te on altı ay içinde nikâhlarının kıyılması için mahkemeden izin belgesi alanların sayısı 95'dir. Siverek Deavi Mahkemesi tarafından Ağustos 1871 ile Eylül 1872 tarihleri arasında bir yıl içinde 95 adet nikâh izinnamesi verilmiştir.⁴⁸ İzinname talep edenlerin on ikisi köy ahalisi

⁴⁴ ŞŞS.444 No'lu defterde tereke listelerindeki ortalama fiyatlar.

⁴⁵ ŞŞS. 443, No. 27.

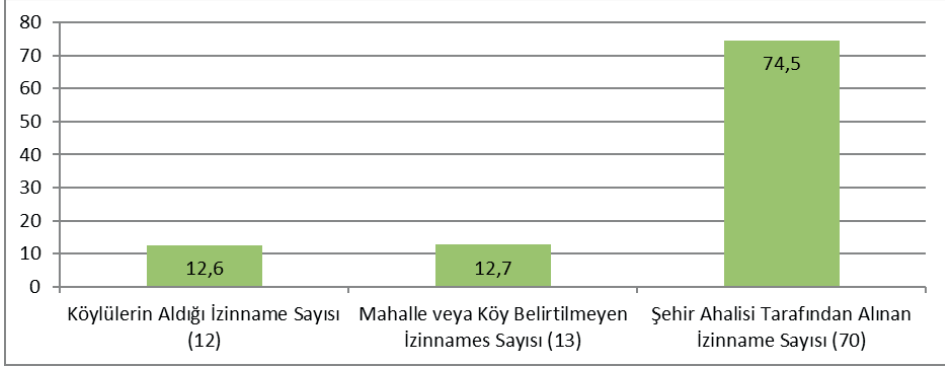
⁴⁶ ŞŞS.443, No. 93.

⁴⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul.

⁴⁸ Bkz. ŞŞS.440.

olup, on üç kişinin de mahalle veya köyü belirtilmemiştir. Geri kalan büyük çoğunluk (75 kişi) şehir merkezinden nikâh izin belgesi talep etmiştir. Mahalle veya köyü belirtilmeyenlerden bir kısmının köylü olduğu düşünülürse nikâh izinnamesi için mahkemeye müracaat edenlerin yüzde 15'e yakın bir grubun köylü olduğu söylenebilir.⁴⁹

Grafik:7. 1871-1872 Yılları Arasında Siverek'te Alınan Nikâh İzinnameleleri (%)

Not: Parantez içindekiler Alınan izinname sayısını ifade etmektedir. Toplam İzinname sayısı 95'tir.⁵⁰

Şer'i hukuka göre boşanma yetkisi öncelikle kocaya verilmiştir. Kocanın karısını boşaması da herhangi bir resmi işleme gerek olmadan gerçekleşebilmektedir. Hukuki sonuçları olan talakla boşamanın ne şekilde gerçekleştiği, kadınların buna karşı tavırlarını ve hukuki mücadelelerini şer'iyye sicilleri defterlerindeki dava kayıtları ile öğrenme imkânı bulabiliyoruz. Şer'i hukukta boşanma birkaç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar; talak, erkeğin tek taraflı boşaması, muhala'a ya da hul', kadının mali bir bedel ödeyerek anlaşmalı boşanma talebi (koca kabul ederse), tefrik, hâkim kararı ile boşanmadır. Kadınlar bazı istisnai durumlarda boşanma hakkına sahip olabilirler. Nikâh sırasında bazı şartlar koyma, ya da mezhepler ittifak etmemişlerse de boşanma hakkı talep edebilir. Ayrıca erkeğin yemin ederek bir davranışta bulunmayacağına dair söz vermesi, kocanın belli bir müddet kaybolması, delirmesi veya bulaşıcı bir hastalığa yakalanması gibi hallerde kadın hâkimden kocası ile ayrılmayı (tefrik) isteyebilir.⁵¹

Kadınlar Muhala'aya hukuki bir çare olarak başvururken, erkeklerin bir kısmı sürdürülemez evliliği talakla bitirme hakkına sahip oldukları halde bu

⁴⁹ İzinname örneği; "Acem oğlu Hacı Hasan'ın kerimesi Naima'nın talibi Mola Zülfiyar'a nikâhı izinnamesi, ŞŞS.440, No.17. "Gülabi Mahallesinde seyyibe Emine'nin talibi Eyüp'e nikâhı izinnamesi, Resmi: 5 para." ŞŞS.440, No. 30.

⁵⁰ ŞŞS.441. Anılan tarihler arasındaki kayıtlar.

⁵¹ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku II*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1982, s.271.

yetkilerini kullanmayarak mali durumu iyi olan karlarından yüklü bir para karşılığında onları şartlı boşanmaya zorladılar. Zira talakla boşanma gerçekleşirse kadın ertelenmiş mehrini, varsa kocasından alacağını, boşama sonrasında yeniden evlenmek için şer'i bekleme süresi olan iddet ve mesken giderlerini isteme hakkına sahipti. Bu şekilde davranan kocalar geçinemedikleri zevcelelerini hul' istemeye zorlayarak ödemeleri gereken yüklü bir meblağdan kurtulmanın yanında boşadıkları eşlerinin mal ve paralarını da alma yoluna gittiler. Boşanmak isteyen kadının durumu iyi ise kocasına yüklü miktarda mal, mülk ve para vererek hâkimin kendilerini ayırmasını sağlardı. Siverek şer'iyeye mahkemesinde de kadınların bu yolla istemedikleri kocalarından resmen ayrıldıklarını içeren çokça dava açılmıştır. Hul' denen boşanma şeklinde kadınlar bazen elde ettikleri mal varlıklarının büyük bir kısmından feragat ederek istemedikleri kocalarından boşanabiliyorlardı.

Höşün Nahiyesi Han Mağara köyü sakinlerinden Fatima binti Hüseyin de kocası Abdo'ya servetini vererek boşanma talep etmiştir. Fatima mahkemede, Abdo nikâhli kocam olup lakin hüsn-ü imtizacımız olmadı (anlaşamadık). Ondan alacağım olan "500 kuruş mehr-i müeccel hakkım ile nafaka-i iddetim ve meünet-i süknandan" vazgeçtim. Ayrıca hul' (boşanma) bedeli namıyla malımdan kendisine teslim ettiğim 4000 kuruş üzerine zevcim Abdo ile işbu meclis-i şer'i şerifde hul' olduk(boşandık) diyerek kocasından ayrılmayı tescil ettirmiştir. Ortalama bir ev fiyatının 3000 kuruş olduğu Siverek'te bir kadın boşanma karşılığında kocasına 4000 kuruş verdiğine göre gelir seviyesi yüksek olduğu söylenebilir. Abdo dört bin kuruş karşılığında boşanmayı kolaylıkla kabul ettiğine göre mal varlığı iyi olan kadınların diğerlerine göre boşanma konusunda daha şanslı olduklarını söylemek mümkündür.⁵² Abdo Fatima'yi talakla boşasaydı hem mehrini ve nafakasını verecekti hem de 4000 kuruş gibi büyük bir meblağı elde edemeyecekti. Fatima Abdo'dan ayrıldığına dair mahkemeden belge almış böylece yeniden evlenmesinin önündeki engelleri büyük bir servet karşılığında elde edebilmiştir.

Karı-koca arasında boşanma ile sonuçlanan bir geçimsizlik nedeni de kocanın bulaşıcı bir hastalığa yakalanması ya da cinsel iktidarsızlığı yani *anın* olmasıdır. Kadınlar belli bir bekleme süresinden sonra kocalarının tedavi süreçlerinin de tamamlanmasıyla mahkemede boşanma davası açmışlardır. Züleyha binti Bozo kocasının iktidarsız olduğuna dair mahkemeye başvurmuş mahkeme heyeti Bekö'ye tedavi için bir sene mühlet vermiştir. Bir yıl sonunda Züleyha Hatun meclis-i devaide kocası Bekö ibni Mustafa hazır olduğu halde; Bekö zevcim olup lakin kendisi anindir. Tedaviden sonra da asla *muamele-i zevciyete* (kocalık muamelesine) kadir olamadığından aramızda şikak ve nifak

⁵² ŞŞS.440, No. 995.

meydana gelmiştir. Kendisinden alacağı olan 1500 kuruş mehr-i müeccelimden ve nafakamdan da vazgeçerek zevcim Bekö ile hul' ile boşandık o dahi kabul etti demiştir.⁵³ Züleyha tüm bu süreçlerde ya hukuki destek ve rehberlik almıştır ya da evliliğe dair şer'i kuralların kendisine verdiği yetkilerin farkında olan birisi olduğu söylenebilir.

Kocalarından boşanmak için fırsat kollayan kadınların bir oyunu da kocalarının nikâhı zedeleyecek bir davranışta bulunmalarını tespit ederek bunu kayıt altına aldirmaları şeklinde olmuştur. Gülabi Bey Mahallesinden Ayşe de kocası ile sorun yaşamış ve boşanmak için fırsat aramıştır. Nihayet aradığı fırsatı kocası Ayşe'ye kolaylıkla vermiştir. Ayşe mahkemeye başvurarak kocası Hüseyin'in "kelime-i küfür etmesiyle" dinden çıktığını, böyle bir kişinin nikâhı düştüğünden kendisini kocasından ayırmalarını hâkimden istemiştir. Mahkeme heyeti kocasının tecdid-i nikâhını (nikâh tazelemesi) da fuzuli bularak Ayşe'yi babasının evine göndermiş, Ayşe yakaladığı fırsatı değerlendirerek cihaz ve mehrini de isteyerek (tefrik) ayrılma talep etmiştir.⁵⁴ Davanın nasıl sonuçlandığına dair sonraki kayda ulaşamadıysak da Ayşe'nin şer'i bir kuralı lehine çevirmeye çalıştığı ve mahkemenin bu konuda sesini yükseltebileceği elverişli bir alan olduğu görülmektedir.

Hasan Çelebi Mahallesinden Zeynep'in kocası sara nöbeti sırasında "Bir daha babamın evinde onlarla beraber kalırsam üç talakla karım boş olsun" dediği halde babasının evinde kalmaya devam etmiştir. Zeynep babasına gitmemesi için telkinde bulunduğu halde anlaşılamadığı kocasından kurtulmak fırsatını böylece yakalamış oldu. Hasta olduğu anlaşılan kocasının ailesi ve babası ile kalmak istemeyen Zeynep kocasından boşanmış olduğunu iddia ederek durumu mahkemede zapta geçirmiş nafaka ve mehrini de istemiştir. Kocası ise nöbet halinde ne söylediğini hatırlamadığını iddia edince dava müftüye yani şeriata havale edilmiştir.⁵⁵

Siverek şehir merkezinde Beyza Hatun ile kocası Mustafa arasında yaşanan ilginç olayda kadın hukuki oyuna, kocası ise hile-i şer'iyeye (hukuki hile) başvurmuştur. Karı-koca arasındaki bu ilginç olayda hukuki oyun Beyza Hatun'un istediği şekilde sonuçlanmıştır. 1871 yılında şehrin konak sahiplerinden Muhammed Ağa'nın odasına her gece sohbete giden Mustafa ile karısı Beyza Hatun arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Beyza'nın iddiasına göre Mustafa kendisini darp ve şetm (küfür) etmektedir. Mahkemede Mustafa karısıyla barışmak istemiş ve Muhammed Ağa'nın konağına da bir daha gitmeyeceğini beyan etmiştir. Beyza Hatun kocasından Muhammed Ağa'nın konağına

⁵³ ŞŞS.440, No.556.

⁵⁴ ŞŞS.445, No. 81.

⁵⁵ ŞŞS.445, No. 29.

gitmeyeceğine dair heyet huzurunda talak üzerine yemin almıştır. Durumu öğrenen Muhammed Ağa Mustafa'nın yeminini boşa çıkarmak için misafirlerini ağırladığı selamlık kısmını annesine devreder. Artık burası Muhammed Ağa'nın konağına dâhil değildir. Mustafa her gece buraya gitmeye devam eder. Bir müddet sonra Muhammed ağanın annesi ölür, konak yine Muhammed Ağa'nın mülkiyetine geçer. Mustafa, konağa gitmeye devam edince Beyza Hatun soluğu mahkemede almış, Mustafa'nın yeminini hatırlatarak üç talakın gerçekleştiğini ve ayrılmaları gerektiğini mahkemeden talep etmiştir. Mustafa, mahkemede durumu inkâr edemeyince üç talak gerçekleşmiş ve hukuk oyununu Beyza Hatun kazanarak kavgalı olduğu kocasından ayrılmıştır.⁵⁶ Bu tür şer'i stratejiler kadınların ya da vekillerinin hukukun kendilerine sunduğu hakların farkında olduklarını göstermektedir. Kadınlar boşanmada lehlerinde olan en ufak ayrıntının farkında olarak şer'i kurallarının kendilerine verdiği fırsatı değerlendirmek için mahkemeleri çokça kullandılar.

Sonuç

Şer'îye sicil defterleri içinde yer alan terekeler, aile nüfusu, kadın ve çocuk sayısı, çocukların yaş ve cinsiyetleri, diğer mirasçılar olmak üzere geçmişin bu alanlardaki verilerini sunan çok önemli tarihi kayıtlardır. 19. yüzyılın son çeyreğine ait Siverek tereke kayıtlarından buranın aile demografisi başta olmak üzere çok kadınla evlilik, kız ve erkek çocuk sayısı, ölen kişilerin mal varlıkları tespit edilmiştir. Siverek'te tereke ve miras kayıtları Osmanlı Devleti'nin başka bölgelerinde yapılan araştırmalarla kıyaslandığında iki kadınla evliliğin nispeten daha fazla olduğu görülmüştür. Çocuk sayısı ve aile başına düşen genel ortalama diğer Osmanlı şehirleri ile benzerlik göstermektedir. Tereke verilerinden yola çıkarak çok evliliğin sadece maddi gelir seviyesi ilgili bir konu olmadığı görülmüştür. Siverek'te iki karılı tereke sahiplerinin büyük bir kısmının alt gelir seviyesinde kişiler oldukları tespit edilmiştir. Ortaya çıkan verilere göre çok evliliğin en önemli nedenlerinden birisinin çocuk sahibi olmak ya da erkek çocuk beklemek olduğu söylenebilir.

19.yüzyılın son çeyreğinde Siverek'teki kadınlar şer'î mahkemeyi her türlü davalarına çözüm bulmak üzere kullandılar. Bu çalışmada kocaları, babaları, erkek kardeşleri ve amcaoğulları ile mahkemelerde mücadele eden kadınların sayısının umulandan daha fazla olduğu görüldü. Kadınlar darp ve şiddet vakalarını mahkemelere taşıyarak artık geçinemedikleri kocalarından ayrılma yollarını aradılar. Mahkeme heyeti önünde açıkça isteklerini yerine getirmeyen kocalarına nefislerini teslim etmeyeceklerini dillendirebildiler. Boşama yetki-

⁵⁶ ŞŞS.441, No.119; Akman, Siverek, Şehir, Mekân ve İnsan, s.140.

sinin kocada olduğu şer'i hukukun kendilerine açtığı bazı ruhsatları lehlerine çevirmesini bilen Siverek kadınları mahkemeyi kendileri için sığınacak ve haklarını arayacakları en önemli alan olarak gördüler. Kadınlar şer'î hukukta boşanma yetkileri olmadığından geçinemedikleri kocalarından ayrılmak için çeşitli hukuk oyunları ile ayrılmak hakkını elde etmeye çalıştılar. Osmanlı kadınları hakkında edilgen, toplumdaki tamamen soyutlanmış, hiçbir hakları olmayan ve birey olarak görülmedikleri tezlerinin doğru olmadığı mahkeme kayıtlarının incelenmesiyle daha iyi ortaya çıkacağı görüldü. Osmanlı toplumunda kadının statüsü özellikle miras, şahitlik ve evlilik konuları şer'i kurallardan belirlenmiştir. Mirasta erkek kadının iki katı paya sahip iken, şer'i hukukta şahitlik konusunda erkek kadını eşit görülmemiştir. Ayrıca boşanma konusunda talakla erkek herhangi bir resmi işleme veya mahkeme kararına gerek duyulmadan boşanma yetkisi sahiptir. Cinsiyetçi yaklaşımlarla kadını Osmanlı toplumunda tamamen yok sayan varsayımlarla, şer'i hukukun üstünde bir statü veren görüşler içerisinde birer abartıyı taşıdıkları, hayatın gerçek kesitlerini sunan mahkeme kayıtları ile de çelişmektedir.

Kaynakça

- Başkanlık Osmanlı Arşivi Meşihat Defterleri Şer'iyye Sicilleri (BOA.MŞH.ŞSC.d.)
BOA.MŞH.ŞSC.d.7886 (ŞŞS. 443)
BOA.MŞH.ŞSC.d.7884 (ŞŞS. 441)
BOA.MŞH.ŞSC.d.7883 (ŞŞS. 440)
BOA.MŞH.ŞSC.d.7887 (ŞŞS.444)
BOA.MŞH.ŞSC.d.7888 (ŞŞS.445)
Akman, Ekrem "19.Yüzyılda Mardin Kadın Vakıfları ve Kadınların Mülkiyet İlişkileri",
Vakıflar Dergisi, 57, 2022, 97-113.
— — —, *Kolektif Bilincin Dinsel Referansları*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2021.
— — —, *Siverek Şehir, mekân ve İnsan*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2021.
Akyılmaz, Gül, "Osmanlı Hukukunda Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları
Hukuki Sorunlar", TBB Özel Sayı 2017, 325-364.
Akyılmaz, S.Gül, "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", *Gazi Üniversitesi Hukuk
Fakültesi Dergisi*, XI/1-2, 2007,471-502.
Barkan, Ömer Lütfi "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*,
III, 1966, 1-479.
Demirel, Ömer vd., "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı" *Sosyo-Kültürel Değişme
Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara,
1992, 945-961.

- ez-Zerka, Mustafa Ahmed, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, c.1, Mütercim. Servet Armağan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- İbn Manzur, Zevc Maddesi, *Lisan'ul-Arap*, Dar'ul-Maarif, Kahire, Th. s.1885.
- İnalçık, Halil, "15 Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Kaynakları", *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 2015, 51-75.
- Karaman, Hayreddin *Mukayeseli İslam Hukuku*, c. II, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Kıvrım, İsmail "17.yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği: Talak, Muhala'a ve Tefrik)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, 2011, 371-400.
- Peirce, Leslie *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayıntap Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.
- Meriwether, Margaret L, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne, 1770-1840". *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 2014, 125-147.
- Nasuhi Bilmen, Ömer, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul.
- Shmuelevitz, Aryeh, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadınların Sosyo-Ekonomik Statüsü: XIX. Yüzyılın Başlarında Yafa Kadınlarının Durumu, *Türkler Ansiklopedisi 14*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 25-27.
- Zilfi, Madeline C., "Geçinemiyoruz" 18.yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadını*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yayınları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.